

s nem szükségképpen keresztény. Ennek példáját látjuk Serenusban, ki nem az egyedüli volt s bizonyára ma nem egy követőre találna.

Még több megjegyzést is tehetnék e műre, de úgy hiszem, hogy a mennyit tettem, elégséges arra nézve, hogy felfogni lehessen azt az érdekeltséget, melyet eme kiváló írónak e néhány lapja keltett, ki mester leendő, mihelyt az ő pessimisticus eszméit feladva, fel fogja fogni, hogy mily erő és öröm van az igaz kereszténység világossága által, nem az irástudók, farizeusok és skepticusok, hanem a Jézus vallása által megtisztított és megvilágosított lelkiismeretben.

CHARRUAUD D.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

Belfast, 1887. ápr. 11.

(Magyarországi emlékek. Hazell's Annual Cyclopaedia. Társulatok évi gyűlései. Lord Gifford alapítványa, stb.)

Egy örvendetes eredménye volt már az önök kitünő folyóiratában kezdett levelezésemnek. Közelebről igen érdekes üdvözlő levelet kaptam Tiszt. Kiss Mihály esperes urtól, Árkosról, latin nyelven, melyet ő olyan jól ért. Még nem feleltem neki, mert a családomban előállott komoly betegség megakadályozott sok oly dolog végzésében, a mit tennem kellett volna s egyebek közt késleltette e tudósításon is. Az igen tisztelt esperes ur meleghangu és udvarias levele Árkoson tett rövid látogatásomat hozta emlékezetembe.

Éppen Jakab Elek Dávid Ferencz életéről irt munkájának olvasásában találtam őt. Várral kerített temploma élénken emlékeztetett történelmük viharos napjaira, melyeket egy író sem tanulmányozott alaposabban és nem irt meg szebben, mint Jakab Elek; történelmükre, melyre a jelleget a hit által lelkesített nemes szellemek kiktartó munkája, türelme és hősiessége nyomta, — az a hitbuzgóság melynek példáját látjuk ma is egyházuknak olyan pátriarcháiban, mint Kiss Mihály. Nagy dolog jól írni történelmet, de még nagyobb dolog egy népre nézve jól csinálni azt.

A Londonban kiadni szokott évkönyvek között az idén egy új és igen hasznos munka jelent meg. Ez Hazell Annual Cyclopaediája, mely arra van szánva hogy a legujabb információkat közölje minden közérdekű tárgyról. Jellegéje nemzeti nagy költőknek, Shakespeare-nek (a kinek munkái tanulmányozásából merítette Kosuth az angol nyelvnek hasonlíthatlan ismeretét) eme mondása:

„Avaunt, perplexity!“ — Féltre a kételylyel. Az unitarismusnak egy fejezetet szentel; s érdekelni fogja önöket, hogy egy angol encyclopedicus egyházukat a jelen közérdekü tárgyai közé számítja. Hazell arról ezt írta: „Erdélyben egy erős unitárius egyház van, mely szerzetére nézve episcopalis, három unitárius collegiummal.“ Egy fontos dologban téved Hazell, mint akárhány, ki az önök történelmét nem ismeri. Mert azt állítja közleményében, hogy az erdélyi unitarismus főképpen Socin Laelius és Faustusra viendő vissza. Én ez állítás téves voltát kimutattam a „Christian Life“ czimü lapban, kiemelve, hogy az unitarismus Magyarországon eredeti, független, honi fejlemény, hogy Socin Laelius sohasem volt Erdélyben és hogy Socin Faustus, mikor odement, csakhamar úgy találta, hogy ott helyén kívül van. Egy egyháznak sincs több joga igényelni vallási nézeteinek és szellemi szabadságának eredeti voltát, mint az önökének, mely, úgy hiszem, az első volt a kereszténységben, mely az unitárius nevet használni kezdette, melytől a többiek azt kölcsönözték. (E kérdésre nézve meg kell jegyeznünk, hogy a magyar unitarismus keletkezésében a socinianismusnak, Blandrata útján, igen is része van. A magyar unitarismus a socinianismusból indult ki. Hanem aztán a Dávid F. lángelméjében független iránynyá — unitarismusá, fejlődött. Ebben már irónak teljesen igaza van. Szerk.)

Az unitarismus elmozdítására Irlandban alakult két társulatunk éppen most tartotta évi gyűléseit Belfastban, melyek igen népesek voltak. Az ulsteri unitárius keresztény társulat gyűlése alkalmából, mely először jött össze, Walters Carey W. prédikált, egyike legtehetségesebb ifju papjainknak. Ő missioi mozgalmunk révén nem közönséges népszerűséget nyert Liverpoolban és Kidderminsterben tartott prédicatioival. Ősszel Londonba megy, hogy az angol metropolis nyugati felében, Kensingtonban alakult új gyülekezetnek legyen papjává. Ez állomáson sokat várnak tőle, s én úgy hiszem, hogy ő e várakozásnak meg fog felelni. Walters Carey sok gyakorlati érzéssel a Jézus tiszta evangeliuma iránti valódi melegséget és lelkesültséget egyesít és unitarismus a régi hagyományoktól és hozzátételektől megtisztított kereszténység.

A másik társulat (Unitarian Society) évi gyűlésének Armstrong A. Richárd, liverpooli lelkész volt a szónoka, kinek iratai és beszédei az ő nevét önök közt is ismertté és tiszteltté tették. Armstrong irlandi eredetű, atyja Belfast mellett Bangorban volt püspök egyházi pap. Nagy jövedelmű állását oda hagyta, hogy meggyőződésének engedelmeskedjék s egyik leghatalmasabb szószólója lett azoknak a

Socinus
Blandrata
egyesület?

vallási igazságoknak, melyek nekünk oly drágák. Fia örökölte atyja bátor jellemét és lelkiismeretességét, s ma az ifjabb lelkészek közül az élhaladt liberalismus vezérének ő van elismerve, a vallásban és politikában.

Irlandi egyházaink szolgálatában van egy néhány veteránunk, a kiknek szellemi ereje és buzgalma némelykor megszegyenyíti még az ifjabbakét is. Tartozkodom e veteránok korát vizsgálni, mert félek tőle, hogy olyan feleletet kapnék, mint a napokban egy tisztos urhölgytől, a kinek hófehér haja nem akadály, hogy fényes szemei ir humorral szikrázzanak. „Hány éves?” — kérdém a minap. „Kedvesem, én tizennyolcz.” „Hogyan — mondám — hiszen harmincz éve, hogy magam ismerem.” „Akkor, kedvesem, — tevé hozzá — elég hosszasan ismert, hogy jól tudja, hogy én mindig az igazságot beszélem.” Nelson Craig Sámuel, downpatrickilelkész jóval felül van a nyolczvanon és már látását is elvesztette, de szelleme olyan ifju, mint egy gyermeké. Nem prédikál rendesen, minthogy segédje is van, de a mikor alkalom szerint szószékre lép, a hymnusokat és a szentírás fejezeteit oly könnyen tudja emlékezetéből felidézni, s értelmi erővel és erkölcsi kenetességgel beszél. Vele társalogni valódi élvezet — csak ugy szórja az ismeretet, adomát és csipős megjegyzést — hosszú évek gazdag gyümölcseit. S csaknem ily idős Moore Hugh lelkész is Newtownards-ben. Ifju korában a „tánczos Hugh“-nak hívták, mivel híres tánczos volt (díszé lett volna egy oly bálnak, milyenre én a sz.-kereszturi zsinat alkalmából emlékszem.) De egy véletlen eset következtében lába eltörvén, sok évig nem tudott járni, csak támaszszal. Mindazonáltal ő ma is nem lankadó erővel teljesíti papi kötelességeit. Több mint hatvan éve, hogy Newtownards-ben lelkész, és segéd nélkül. Mikor ezelőtt néhány évvel lemondását bejelentette a gyülekezetnek, kérve kérték hogy maradjon. Ő a pénztárnoka a „Nonsubscribing Association“-nek. Ezek a veteránok, nem valami ósdi conservativek a vallási ügyekben, a mint gyanítani lehetne, ellenkezőleg ők a szellemi szabadság részén állanak, a mint hogy állottak mindig — *seniores, priores*.

De hadd már szóljak a világiakról is. Lawrence Clarke Jakab baronettól, hogy a magyar unitarismus anyavárosában tett látogatásából hazatért, egy levelet kaptam, melyben melegen írja le az ott nyert kedves benyomásokat. Ugy láttam, hogy önök valami más dolgokról is beszéltek vele a theologiai és egyházi dolgokon kívül. Ugy kell lenni, hogy ő a családi életnek oly ideálját látta önöknél, milyent sohasem sejtett az ő szive. Mert mindjárt az ő visszatérése

után azt a kellemes ujságot hallottuk, hogy ő azt a felfedezést tette: non est bonum esse hominem solum s hogy ő meg akar nőszülni.

S ez érdekes esemény meg is történt azóta, hogy multkori levelemet irtam s én hiszem, hogy önök örömet csatlakoznak barátainak ama forró kívánságához: vajha megtalálta legyen, a mint hiszszük, hogy meg is találta, a djutorium simile sibi.

A vallásos kérdések tárgyalásában hogy mennyire tért kezd nyerni a szabad szellem, annak kiváló példáját láttuk közelebbről Skótiában, mely eddig egészen kalvinista volt. Lord Gifford (nem birodalmi peer, hanem egyike az edinburghi felsőbb törvényszék lord bírónak) 250,000 forintot aranyban hagyományozott az edinburghi glasgowi, st.-andrews-i és aberdeeni egyetemeknek felolvasások tartatására.

A tárgy, a melyről a felolvasások tartandók: természeti theologia, melynek tárgyalásában a felolvasóknak teljes szabadság engedtetik; nem köttetnek semminemű elfogadott dogma által. Ez úgy hiszem az első példa, hogy a mi nemzeti egyetemeinken a theologiának szabad tanszék állittatik, és reméljük, hogy ennek fontos eredményei lesznek. Nemcsak a természeti theologia, hanem a kijelentett theologia is, a mint mi fogjuk fel a dolgot, meg kellene, hogy szabadittassék azoktól az akadályozó bizonyítékoktól, melyeket ősapáink találtak fel. Lord Gifford intése, mely oly magas állásról jön, talán nem fog hatás nélkül maradni. A mi theologiai intézeink már rég azt a sarkalatos elvet vallják, s ebben nálunk eddig egészen egyedül állottak, hogy a kik tanítanak azoknak ne csak meg legyen engedve, hanem buzdittassanak is arra, hogy mint szabad emberek tanítsanak.

Azokra, kik a reformatio történelme iránt érdeklődnek, igen örvendetes ujság, hogy a Bod Péter *Historia Hungarorum Ecclesiasticá*-ja végre egészen ki fog adatni Leidenben Brilltől, Rauwenhoffi tanár felügyelete alatt. Egy példányra én is akírtam s remélem rövid időn meg fogom kapni. Bod, eddig látott iratai után beszélve, mindig részrehajlatlan szellemű irónak, becsületes kalvinistának tünt fel nekem, ki pontossággal és lelkiismeretességgel adja elé az eseményeket. A Dávid Ferencz elíteltetéséről szóló leírása a leghatásosabb és megindítóbb.

Könyvtáram ujabban a rakovi káté egy példányával szaporodott, mely a latin nyelvű első kiadásból való, mely a mi I. Jakab

királyunknak volt ajánlva. Egyházunk eme régi és sokat üldözött irói nagy és hősiesszolgálatot tettek az ő idejekben, s nekünk meg kell bizonyítanunk, hogy az ő önfeláldozó buzgóságukkal vagyunk eltelve, hives vagyunk maradandó elveikhez és korunk követelményeinek éppen oly tiszta látással és oly eltökélt szándékkal igyekszünk megfelelni, mint a milyennel ők feleltek meg korukéinak.

GORDON SÁNDOR.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Dr. Brassai Sámuel nagy tudósnaknák füzetünk elején álló Valás és hit című felolvasása külön lenyomatban is megjelent a Dávid F. egylet számára. Ez értekezés méltó kiegészítése a Jövő vallása című nagyérdekű értekezésnek. Ugy hisszük fölösleges bővebben ajánlanunk a kitűnő munkát. Kapható Boros György titkárnál (Kolozsvárt, Rózsa-utca 2. sz.)

A keresztyén egyház történelme. Irta Wurga Lajos sárospataki theologiai tanár. II. kötet. A reformatió utáni korszak, vagy a protestantismus fejlődése és az államok független uralma. Ára 5 frt 20 kr. E vaskos kötet n. 8-ad rétbén csinosan van kiállítva s 820 lapra terjed. Két időszakra oszlik: az első 1517—1648-ig, s 12 szakaszból áll; a második 1648—1814-ig s 9 szakaszt foglal magában. Szerző alaposan, tiszta, világos iránylyal s a legapróbb részletességgel tárgyalja az eseményeket. Közli a forrásokat s a nevezetes szereplők munkáját, a mi a mű becsét nagyon emeli. Ajánljuk olvasóink, s mindazoknak figyelmébe, kik az egyháztörténelmet részletesen akarják tanulmányozni.

„Kenderesi Gábor szomorú esete vagy az ördögök itala. Tamulságos igaz történet a magyar nép számára. Versekben megírta Murányi Sándor.“ Ez egyike ama népies füzeteknek, melyekkel a Tatár Péter-féle butító, babonát terjesztő ponyvairodalom termékeit akarják a piacról leszorítani. Jelles írók munkálnak közre e célra. S mi felette örvendünk, hogy a mieink közül Murányit is résztvenni látjuk emez a nép gondolkozását emelő és erkölcsét nemesítő nemzeti vállalatban. Kenderesi Gábor esetében a pálinka-ivás szomorú következményei vannak felmutatva. Valóban megtörtént dolgot beszél el, melyre Maros-Széken sokan emlékezhetnek az 50-es évekből, de látszik, hogy azt költő szedte versekbe. — Csakugyan tőle jelentek meg még: „A talált kincs“ (elbeszélés) és „A mi jó, meg a mi nem jó“. (Egészségi tanácsok a nép számára) című füzetkék is. Ugy az előbbit, mint a két utóbbit ajánljuk paptársainknak, hogy azt minél számosabb példányban terjeszszék a nép között. A füzetkék ára darabonként 2 kr. Megjelentek Budapesten, Méhner Vilmos kiadásában (IV. ker. Papnövelde-utca 8. sz.)

Magyar Plutarch. — Uj Magyar Athenas most kiadott X-ik füzetével befejeződött. Sz. Kiss Károly, Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv gyűjtőték benne össze az újabbkori ref. és ág. hitv. egyházi írók életrajzeit. A tiz füzet ára 5 frt. Aigner Lajos kiadása Budapesten. — A Protestans Népkönyvtárnak, melybe ref. és ág. hitv. írók dolgoznak II. és III. füzete megjelent. (Hornyánszky V. kiadása. Budapest, egy füz. ára 20 kr.) A vállalatot úgy látszik mind szélesebb körben kezdik felkarolni. Ref. és ág. hitv. afiának tehát már megvan és gyarapodik népkönyvtárunk. Reméljük, hogy a Dávid F.